

Prof. dr hab. Stanisław Hoc
Uniwersytet Opolski (em.)

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Anny Grabowskiej-Siwiec
pt. „Kontrwywiad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej
w systemie sprawowania władzy politycznej.
Od Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych
do Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa”.
Warszawa 2023, ss. 550**

I. Uwagi ogólne

1. Autorka w swoich rozważaniach podjęła temat ważny w ujęciu teoretycznym i praktycznym, co zasługuje na podkreślenie. Tytuł rozprawy został sformułowany prawidłowo, a zawarte w rozprawie treści merytoryczne odpowiadają w pełni jej tematowi. Temat był stosunkowo bardzo skromnie podejmowany w doktrynie, stąd ujęcie Autorki ma wszystkie cechy pionierskości.

2. Rozprawa składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów merytorycznych, zakończenia, aneksu i bibliografii. Struktura rozprawy jest prawidłowa i czytelna.

3. Ważną częścią każdej rozprawy doktorskiej powinien być wstęp, nie wszyscy doktoranci przestrzegają tej „żelaznej reguły”, Autorka opracowała właściwy wstęp (s. 7-27), obszerny, ale merytorycznie uzasadniony.

Zadanie, którego podjęła się Autorka jest ambitne, ale możliwe dla wykonania, przy wykorzystaniu posiadanego doświadczenia zawodowego, pasji, znajomości literatury przedmiotu. Temat był w zasadzie nie podejmowany w takim ujęciu. Warto zwrócić uwagę na opracowania, w których występowały różnego rodzaju elementy działalności kontrwywiadu cywilnego jak np.: W. Białowąs, Psychologiczne motywy szpiegostwa. Wyd. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW, Warszawa 1980, S. Hoc, Zagadnienia odpowiedzialności karnej za szpiegostwo, Wyd. Akademia Spraw Wewnętrznych. Warszawa 1985 – rozprawa habilitacyjna Uniwersytet Śląski, S. Pikulski, Przepięstwo szpiegostwa w teorii i praktyce. Wyd. Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW. Warszawa 1987 – rozprawa doktorska Uniwersytet Jagielloński, H. Lewandowski, E. Podpora, Metody i sposoby wykorzystania uciekinierów przez zachodnie służby wywiadowcze, Wyd. Departament

Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW. Warszawa 1976 (autorzy byli funkcjonariuszami Departamentu II MSW).

Uważam, że problem kontrwywiadu w pełni zasługuje na opracowanie naukowe rzetelne i oparte na materiałach źródłowych, wywiadach z byłymi funkcjonariuszami oraz literaturze. Autorka uważa, że: „Przeprowadzone badania oraz przygotowana rozprawa doktorska stanowi nowy wkład w poszerzenie wiedzy o funkcjonowaniu jednego z głównych pionów operacyjnych SB MSW i jego politycznych relacji z elitą polityczną PRL” (s. 10). Powyższe stwierdzenie świadczy o dużym Jej potencjale naukowym.

Autorka założyła ukazanie wzajemnych relacji pomiędzy systemem politycznym rozumianym jako kierownicze ośrodki władzy PRL a Departamentem II (kontrwywiadem) MSW stanowiącym element budowania bezpieczeństwa wewnętrznego państwa (s. 11). W celu realizacji planów badawczych Autorka postawiła dwanaście pytań badawczych, które są bardzo interesujące i już na początku świadczą o bardzo dobrym Jej przygotowaniu. Hipoteza badawcza jest następująca: „Istniały wzajemne zależne wpływy oraz interakcje pomiędzy władzami Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej a Departamentem II (kontrwywiadem) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych” (s. 12). Autorka podejmuje również problem przekształceń w kontrwywiadzie w 1990 r., stawiając przy tym trzy pytania (s. 13-14). Następnie stawia kolejną hipotezę badawczą: „Istniały wzajemnie zależne wpływy oraz interakcje pomiędzy nowymi władzami Rzeczypospolitej Polskiej a nowoutworzonym Zarządem Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa” (s. 14). Autorka zasadnie wspomina o trudnościach w dostępie do materiałów UOP, ze względu na niechętny stosunek kierownictw ABW do badań naukowych, mimo iż jednym z szefów tej służby był profesor nauk prawnych. Mimo tego zastrzeżenia objęła ona swoimi badaniami bardzo obszerny materiał źródłowy, mając także na uwadze występujące trudności czy zastrzeżenia co do ich pełności. Trafnie Autorka już we wstępie polemizuje z niektórymi ipenowskimi badaczami. (s. 20). W swoich rozważaniach wykorzystuje ona metody badawcze charakterystyczne dla kilku dyscyplin naukowych, tj. politologii, historii i nauk o bezpieczeństwie (s. 22). Dlatego też praca ma wymiar wieloaspektowy, co należy podkreślić. Przygotowanie metodologiczne Autorki zasługuje na uwagę, i podkreślenie, świadczy o Jej dojrzałości badawczej i dążeniu do osiągnięcia zaplanowanych efektów.

II. Uwagi szczegółowe

1. W rozdziale I Autorka zajmuje się kontrwywiadem w systemie bezpieczeństwa wewnętrznego i teorii systemu politycznego (s. 28-57), odnosząc się szczegółowo do: bezpieczeństwa, jego istoty podstawowych kategorii, służb specjalnych, kontrwywiadu i procesów decyzyjnych, upolitycznienia relacji decydent polityczny – służba kontrwywiadu oraz zmiany modelu funkcjonowania kontrwywiadu w okresie transformacji ustrojowej.

Wywody zaprezentowane w rozdziale I mają niejako charakter wprowadzający do dalszych rozważań, świadczą – co należy podkreślić – o bardzo dobrej znajomości problematyki przez Autorkę, w tym literatury przedmiotu. Interesujące są Jej wywody dotyczące pojęcia służb specjalnych (s. 40 in.), które nie zostało dotąd normatywnie uregulowane, a tylko użyte przez ustawodawcę, np. w ustawie o ABW oraz AW. W związku z powyższym występują ujęcia doktrynalne, zróżnicowane. Jedną ze służb specjalnych jest kontrwywiad (s. 41). Autorka nie zdecydowała się na sformułowanie własnej definicji kontrwywiadu, akceptując te występujące w doktrynie, co nie jest zarzutem. Na uwagę zasługują Jej rozważania dot. kontrwywiadu w reżimach demokratycznych i niedemokratycznych (s. 44 in.). Podkreślenia wymaga pogląd Autorki, że „W kontekście powyższych różnic należy podkreślić, iż kontrwywiad rozumiany w podstawowym znaczeniu tego pojęcia, jako zwalczanie działalności obcego wywiadu na własnym terenie, nie jest, nawet w systemie niedemokratycznym, narzędziem do bezpośredniej walki z opozycją” (s. 47). Jednocześnie zauważa ona, że rozszerzenie działań kontrwywiadu, poza jego naturalny obszar aktywności, występuje również w państwach demokratycznych (s. 48). Bardzo trafne a przy tym pożyteczne są rozważania o kontrwywiadzie w kontekście procesu decyzyjnego (s. 48 in.), mają one bardzo ważny wymiar praktyczny. Kompetentnie Autorka wykorzystuje literaturę przedmiotu, w tym obcą.

Kończąc rozważania zawarte w rozdziale I Autorka zwięźle odnosi się do przyjętego modelu nowych służb specjalnych w 1990 r., który – jak sędzę – akceptuje, wskazując na problem z dostępem do materiałów źródłowych (s. 57).

2. W rozdziale II Autorka zajmuje się zmianami politycznymi w PRL i ich wpływem na zadania kontrwywiadu w strukturach MSW w okresie 1945-1990 (s. 58-126), odnosząc się do: charakterystyki kontrwywiadu PRL, struktury i organizacji Departamentu I MBP oraz Departamentu II Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego (KDSBP) 1945-1956, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Departamentu II w okresie 1957-1970, MSW i Departamentu II w okresie 1970-1980, MSW i Departamentu II w okresie 1980-1990.

Autorka na wstępie swoich rozważań wyraża następujący pogląd, że „Istotną cechą kontrwywiadu cywilnego PRL było działanie na zapotrzebowanie polityczne ówczesnych władz PZPR. Podejmowana w tym zakresie aktywność związana była nie tylko z obiektywnym obszarem zainteresowania kontrwywiadu, ale była także odpowiedzią na mniej lub bardziej oficjalnie formułowane potrzeby partii” (s. 59). Autorka w swoich wywodach powołuje się często na IPN, ale niekiedy jednak należało sięgnąć do innych źródeł, np. s. 74 przypis 180 odwołanie się do IPN, gdy należało powołać właściwy numer Dziennika Ustaw. Na uwagę zasługują analizy Autorki sytuacji Departamentu II MSW po 1956 r. (s. 83 in.) wyodrębniające podstawowe zadania aktywności kontrwywiadu (zwalczanie działalności obcych wywiadów, działalność placówek dyplomatycznych, zwalczanie „wrogiej działalności politycznej” dyplomatów i obcokrajowców przebywających w Polsce, jak i ich polskich kontaktów). W interesujący sposób, a przy tym merytoryczny analizuje Ona zmieniające się zakresy działania poszczególnych jednostek organizacyjnych Departamentu II MSW, wykorzystując materiały źródłowe zgromadzone w IPN, a niekiedy prace innych autorów. Nawiązując do zmiany właściwości należało powołać się (s. 114) na materiały źródłowe, a nie P. Pleskota, *vide*: Decyzja nr 021/83 MSW z dnia 4 listopada 1983 r. w sprawie zmian organizacyjnych i zakresu działania departamentów II, III i V oraz ich odpowiedników terenowych, Departament II i jego odpowiedniki w terenie wyłączają z zakresu swojego działania i przekazują: a) do Departamentu III i jego odpowiedników terenowych problematykę ochrony operacyjnej środowiska dziennikarskiego oraz ochrony środków masowego przekazu (PRiTV) z wyjątkiem agencji Interpress i korespondentów zagranicznych, b) do Departamentu V i jego odpowiedników terenowych ochronę operacyjną obiektów łączności i komunikacji z wyłączeniem komunikacji lotniczej oraz przedsiębiorstw spedycji zagranicznej PKS, PLO, PŻM, PŻB (AIPN, 01094/286, k. 155-157, mps).

Budzić może zastrzeżenie pogląd Autorki, że: „Należy podkreślić, iż w latach osiemdziesiątych, a szczególnie w ich pierwszej połowie to nie kontrwywiad, a problematyka opozycji stanowiła dominujący wątek zainteresowania aparatu bezpieczeństwa” (s. 115). Pogląd ten wymaga rozszerzenia, gdyż w części jest on trafny, gdy chodzi o opozycję, natomiast raczej nigdy kontrwywiad w okresie PRL nie był najważniejszym pionem MSW, a wywiad?, piony gospodarcze, kościelne?

Na uwagę zasługuje powoływanie się Autorki na poglądy W. Pożogi, które wypowiedział w wywiadzie opublikowanym po raz pierwszy w 1987 r., niejako przy okazji wypowiedzi te były redagowane przez funkcjonariuszy Departamentu II MSW,

szczególnie przez jednego - koordynatora (jest to mi znana osoba), ale akceptowane przez W. Pożogę. Na marginesie należy zauważyć, iż W. Pożoga nie był podmiotem zainteresowania mediów, IPN i prokuratury po 1990 r., a w 1989 r. został mianowany ambasadorem w Bułgarii. Należy zauważyć, iż operacja „Żelazo” (s. 121 in.) była przedmiotem zainteresowania także UOP, zatrzymano wówczas M. Milewskiego i jednego z braci Janoszków, ale bez oczekiwanych rezultatów.(1990).

Trafnie Autorka zwraca uwagę, że stan wojenny był dla kontrwywiadu okresem zmiany zakresu działań (s. 122), co było także eksponowane w informacjach Departamentu II MSW.

3. W rozdziale III (s. 127-187) Autorka interesująco przedstawia polityczny nadzór nad strukturami bezpieczeństwa w PRL, w tym nad kontrwywiadem (s. 127 in.). Posiłkuje się przy tym dobrą znajomością literatury i materiałów źródłowych, nie unika własnych poglądów.

4. W rozdziale IV Autorka analizuje informację Departamentu II MSW jako narzędzie komunikacji z czynnikami politycznymi (s. 188-263), odnosząc się do pracy informacyjnej w zadaniach SB MSW, informacji Departamentu II przekazywanych bezpośrednio do czynników politycznych, specjalnych źródeł informacji, informacji zbiorczych, przekazywania ustnych informacji. Problematyka informacji Departamentu II MSW stanowiła niewątpliwie bardzo ważne zadanie tej jednostki, zarówno wewnątrz MSW, jak i poza nim. Prawidłowo Autorka dostrzega ważność pracy informacyjnej kontrwywiadu, co było szczególnie doceniane także przez ówczesne kierownictwo (*vide* uwagi W. Pożogi w szeroko cytowanym jego wywiadzie, na który otrzymał zgodę Cz. Kiszcza i W. Jaruzelskiego – to już stwierdzenie recenzenta.

Autorka wnikliwie opisuje analizuje i ocenia „produkty informacyjne” Departamentu II MSW, czyniąc to z dużą znajomością przedmiotu. Działalność informacyjno-analityczna stanowi bardzo ważny odcinek współczesnego kontrwywiadu, to jest standard, nie zawsze doceniany przez kierownictwa służb, to już pogląd recenzenta, wynikający z jego doświadczenia zawodowego. Autorka omawia i ocenia niektóre informacje przygotowane w Departamencie II MSW i ich odbiór przez odbiorców zwłaszcza zewnętrznych. Zwraca przy uwagę na zmiany w pracy informacyjnej Departamentu II MSW po 1985 r. (s. 231 in.), problemy gospodarcze i polityczne.

Trafnie Autorka ocenia i analizuje jakość pracy informacyjnej Departamentu II MSW szczególnie od 1989 r. – po wyborach czerwcowych (s. 243 in.), opartej na „sprawdzonych źródłach”. Z Jej analiz wynika, że kontrwywiad nie pozostawał bierny

wobec zmian politycznych w kraju i najbliższym sąsiedztwie (s. 248). Interesujące są Jej uwagi o specjalnych źródłach informacji Departamentu II MSW, które były wykorzystywane w informacjach dla rządzących (s. 249 in.), to informacje od źródeł osobowych, techniki operacyjnej, przedsięwzięć technicznych w obcych placówkach dyplomatycznych i konsularnych, a także na lotnisku Okęcie. Powyższa uwaga Autorki świadczy – moim zdaniem – o wysokim profesjonalizmie funkcjonariuszy kontrwywiadu cywilnego, zarówno pracowników operacyjnych jak i analityków, w tym tłumaczy. W latach 80. XX wieku byli to funkcjonariusze wydziałów liniowych, Wydz. VIII (analityczno-informacyjnego) i IX (technicznego). Niejako na marginesie, czego Autorka nie podnosi, ale na pewno posiada wiedzę, iż nie doszło do dekonspiracji źródeł wykorzystywanych do przygotowywanych informacji Departamentu II MSW, to tylko świadczy o jakości tych działań. Autorka oceniając jakość pracy informacyjnej Departamentu II MSW w drugiej połowie lat 80. XX wieku do 1990 stwierdza, że: „W materiałach Departamentu II odnaleziono szereg informacji obejmujących tematykę dotąd nie analizowaną i nie przekazywaną poza resort. Materiały kontrwywiadu noszą wyraźnie ślady dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej w kraju, ale także w najbliższym sąsiedztwie PRL. Zmieniono język komunikacji z decydentami. Wprowadzono szerszą tematykę oraz zakres opisywanych informacji. Materiały informacyjne zyskały, szczególnie po 1989 r., obiektywny ton, współczesne nienacechowane emocjonalnie słownictwo, często komentarz analityczny. Można wręcz zaryzykować sformułowanie, iż były one wyraźnie odważne w treści” (s. 261). To interesująca ocena, a przy tym trafna – moim – zdaniem.

Autorka ogólnie wysoko ocenia jakość pracy informacyjnej Departamentu II MSW w różnych okresach, informacje tej jednostki mogły wpływać na decyzje rządzących, ale czy wpływały to już temat oddzielny, raczej nie (s. 263). Co do tego sceptyczny jest nawet W. Pożoga. Z dostępnych materiałów, także w IPN wynika, że Departament II MSW podejmował niejako przy okazji problematykę zagrożeń terrorystycznych, np. informacja Departamentu II MSW dot. podejmowanych przez Przedstawicielstwo OWP w Warszawie prób nawiązania współpracy z MSW PRL. Warszawa 15 VI 1983 roku, AIPN, 002394/598, k. 113, notatki funkcjonariuszy Departamentu II MSW, AIPN 01220/261, k. 40-41, AIPN, 01220/261, k. 35, Szyfrogram Dyrektora Departamentu II MSW płk. Janusza Serechy do Szefa Zarządu Zwiadu WOP płk. Edmunda Wardy, Warszawa 9 VI 1986 roku, k. 44. Autorka niewątpliwie była zmuszona do selekcji analizowanych materiałów, jej wybór należy więc uszanować.

5. W rozdziale V Autorka zajmuje się politycznym wykorzystaniem działań operacyjnych realizowanych przez Departament II MSW (s. 264-314), odnosząc się do: propagandowego wykorzystania rozpracowani operacyjnych spraw szpiegowskich Departamentu II MSW, retorsji, wydaleń oraz ekspulsji jako narzędzia polityki międzynarodowej realizowanej przy wsparciu Departamentu II MSW, jako elementu ograniczania mobilności zagranicznej obywateli PRL, działań dezinformacyjnych i informacyjnych. Do swoich rozważań Autorka wykorzystuje poglądy doktryny, a przede wszystkim właściwy dobór materiałów źródłowych i umiejętną ich analizę i wnioski. To interesująca część rozprawy. Autorka trafnie zauważa, że materiały operacyjne kontrwywiadu były wykorzystywane w działaniach propagandowych PRL (s. 264), a prowadzone na życzenie władz kampanie propagandowe, w wypadku Departamentu II o charakterze antyszpiegowskim i antyzachodnim, miały na celu tworzenie atmosfery stanu wyjątkowego, w którym łatwiej było wykorzystywać instrumenty nacisku na obywateli (s. 265). Wspomina przy tym o trudnościach w ustaleniu autorów wydawanych poleceń, mogły mieć charakter ustny. Ważne poznawczo są Jej analizy na podstawie wybranych materiałów źródłowych (sprawy o szpiegostwo) – s. 270 in.

Według informacji recenzenta w Departamencie II MSW w latach 80. XX wieku funkcjonował nieetatowy rzecznik prasowy, który m.in. odpowiadał za kontakty medialne (prasa, TV itp.), przygotowywał także scenariusze planowanych działań propagandowych, pozostając w ścisłym kontakcie z przełożonymi. O wysokiej tajności tej pracy świadczy to, że Autorka nie dotarła do tych materiałów, czyżby uległy zniszczeniu?

Opisując okoliczności wymiany agentów wywiadu 11 czerwca 1985 r. Autorka trafnie podkreśla skuteczność podejmowanych działań kontrwywiadu i Biura Śledczego MSW także w aspekcie gospodarczym (cofnięcie niektórych sankcji itp.), opisując sprawę Petera Burke (s. 279 in.) Autorka nie odniosła się do jego agenta, który nie podjął kontenera, był to A.S. Badowski, podoficer i szef dywizjonu ogniowego artylerii w Warszawie, oferent, który został skazany przez Sąd WOW 22.05.1980 r. za szpiegostwo na rzecz wywiadu amerykańskiego. Autorka trafnie polemizuje z poglądem J. Pomfret'a (s. 280), odnośnie przypisu 853 – ukazało się również polskie wydanie tej książki, a nawet opublikowany został list A. Milczanowskiego.

Autorka uważa, że przeanalizowane przez nią przykłady propagandowego wykorzystania operacyjnych spraw prowadzonych przez Departament II MSW wskazują, że stanowiły one element rozgrywek politycznych prowadzonych przez

władze PRL (s. 287). Natomiast mam wątpliwości o pokazowe procesy polityczne oparte na materiałach kontrwywiadu (s. 287), ich nie było. Autorka podkreśla, że Departament II wspierał rządzących w PRL materiałami i wiedzą pochodzącą z rozpracowania środowiska dyplomatycznego oraz korespondentów zagranicznych pod kątem szpiegostwa (s. 289), analizując następnie przykłady. Interesujące są uwagi Autorki na temat zadań kontrwywiadu w zakresie międzynarodowego ruchu osobowego, obozów dla uciekinierów, omawia ona wybrane przykłady takich szczegółowych już działań. Ważne są Jej uwagi na temat działań dezinformacyjnych i inspiracyjnych Departamentu II MSW, które były realizowane na zapotrzebowanie polityczne (s. 309 in.). Omawia przy tym przykłady konkretnych działań. Zwraca uwagę, że materiały operacyjne Departamentu II MSW były także elementem budowania pozycji politycznej PRL, jej wizerunku w relacjach z innymi państwami oraz kartą przetargową w realizacji interesów politycznych i ekonomicznych (s. 314).

6. W rozdziale VI Autorka zajmuje się analizą rozpracowywania attachatów wojskowych przez Departament II MSW jako elementu polityki bezpieczeństwa PRL (s. 315-358), odnosząc się do: aktywności attachatów wojskowych państw kapitalistycznych na terenie PRL, rozpoznania wojsk radzieckich stacjonujących na terenie PRL, odbiorców wyników pracy attachatów wojskowych, aktywności attachatów wojskowych w kontekście sytuacji międzynarodowej i sytuacji PRL, przeciwdziałania aktywności attachatów wojskowych państw NATO ze strony Departamentu II MSW.

Należy zauważyć, iż Autorka korzysta ze źródłowej pracy S. Sawickiego (byłego funkcjonariusza Departamentu II MSW, następnie wykładowcy ASW i prof. UW) – s. 315 in. Według ocen kontrwywiadu część zadań realizowanych przez attaché wojskowych państw NATO stanowiła działania rozpoznawcze wykraczające poza status dyplomatyczny i traktowana była jako szpiegostwo (s. 319). Autorka trafnie charakteryzuje metody i środki realizacji zadań przez attaché wojskowych (s. 321 in.). Wskazuje przy tym na zaangażowanie przez attaché wojskowych agentury spośród obywateli PRL, a także rolę placówki amerykańskiej jako koordynatora przedsięwzięć rozpoznawczych. Zwraca także uwagę, iż treści teoretyczne są wzbogacane licznymi przykładami konkretnych działań attaché wojskowych. Interesująco Autorka przedstawia zadania wywiadu wojskowego realizowanego przez RFN na terenie PRL (s. 334 in.). Wiele miejsca poświęca Ona działaniom kontrwywiadu w zakresie kontrwywiadowczego zabezpieczenia jednostek AR na terenie PRL (s. 337 in.). Następnie zwraca ona uwagę na środki związane z przeciwdziałaniem aktywności

attachatów wojskowych państw NATO realizowane przez kontrwywiad (s. 341). Podkreśla, że rozpracowanie i przeciwdziałanie aktywności attachatów wojskowych państw NATO było jednym z ważniejszych zadań Departamentu II MSW (s. 357), zwraca przy tym uwagę na występujące w praktyce trudności i przeszkody, których nie udało się przezwyciężyć aż do końca funkcjonowania tej jednostki.

7. W rozdziale VII Autorka zajmuje się współpracą Departamentu II MSW z jego odpowiednikami w Krajach Demokracji Ludowej (s. 359-407), odnosząc się do: podstaw współpracy, wyjątkowego poziomu współpracy Departamentu II MSW z KGB ZSRR, działalności grup operacyjnych, współpracy w ramach działań szkoleniowych. Zdaniem Autorki kontrwywiad cywilny korzystał ze współpracy z KGB (Drugim Zarządem Głównym) na wielu płaszczyznach (s. 365). Trafnie przy tym polemizuje z autorami z ABW dot. oceny współpracy Departamentu II MSW z KGB (s. 366). Na podstawie analizy materiałów źródłowych prezentuje Ona pogląd, że poziom wymiany danych pomiędzy jednostkami operacyjnymi miał przede wszystkim charakter roboczy i służył rozwiązaniu konkretnych problemów o charakterze operacyjnym bądź wsparcia informacyjnego (s. 376), który podzielam.

Autorka zauważa, że na podstawie Jej analiz trudno sformułować byłoby jednoznaczną ocenę współpracy Departamentu II MSW z KGB (s. 377). Prawdopodobnie ostatnia wizyta przedstawicieli Departamentu II MSW w Moskwie miała miejsce w dniach 11-14 grudnia 1989 r. (s. 381), stronę polską poinformowano o nawiązaniu kontaktu z odpowiednimi służbami USA w zakresie problematyki narkotyków, terroryzmu i przemytu. Następnie opisuje Ona i analizuje działalność grup operacyjnych (s. 382 in.), które posiadał Departament II MSW w Berlinie, Moskwie i Warnie, z tym, że Grupa Operacyjna „WISŁA” w Moskwie od 1982 r. została podniesiona do rangi Grupy Operacyjnej MSW PRL i reprezentowała interesy MSW wobec KGB (s. 382). Grupa Operacyjna „WISŁA” posiadała swoje oddziały w Kijowie i Leningradzie. Warto zauważyć, co podkreśla Autorka, że w 1990 r. Grupa Operacyjna „WISŁA” została przekształcona w oficjalną rezydenturę UOP, na jej czele mianowano gen. Zdzisława Sarewicza b. szefa Służby Wywiadu i Kontrwywiadu MSW (s. 385). Jednocześnie została zakończona dotychczasowa współpraca służb kontrwywiadu obu krajów. Stosunkowo skromnie przez Autorkę została przedstawiona działalność Grupy Operacyjnej „KARPATY” (s. 383), być może ze względu na braki źródłowe. Uważam, że odnośnie współpracy między MSW a MBP NRD należało sięgnąć do prac T. Jaskułowskiego: Przyjaźń której nie było. Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego NRD wobec MSW 1974-1990. Warszawa 2014, Szpiedzy tacy jak wy.

Wywiadowcza (nie)codziennosc kontaktów między PRL a NRD 1970-1990. Warszawa 2015, jest to sugestia pod kątem publikacji.

Następnie Autorka analizuje działalność grup operacyjnych działających na terenie PRL (s. 392). Ze zrozumiałych powodów są to bardzo szczupłe materiały, a można przyjąć, że niektóre informacje posiadane przez Departament II MSW odnośnie tych grup nie były oficjalnie dokumentowane, to są uwagi własne recenzenta. Na uwagę zasługują uwagi Autorki dotyczące współpracy szkoleniowej między służbami (s. 394 in.). Interesujące są Jej analizy dot. wymiany materiałów wywiadowczych i techniki operacyjnej (s. 399 in.), opisuje przy tym konkretne przykłady, np. sprawa Jurzaka i Adamaschka (s. 401), Walewskiego, Dastycha (s. 402 in.). Trafnie zauważa Ona, że współpraca kontrwywiadów przynosi obopólne korzyści, bez uprzedzeń ideologicznych polemizuje przy tym z uproszczonymi wnioskami badaczy z ABW (s. 405). Tezy postawione przez tych autorów nie zostały zweryfikowane, nie odnotowano przypadków ujawnienia agentów służb sowieckich wśród byłych funkcjonariuszy polskich służb specjalnych, z wyjątkiem M. Zielińskiego. Trafnie Autorka ocenia współpracę partnerską służb kontrwywiadu, wskazując na różnego rodzaju uwarunkowania (s. 407).

8. W rozdziale VIII Autorka zajmuje się kontrwywiadem w okresie zmian ustrojowych w latach 1989-1990 (s. 408-476), odnosząc się do: wpływu wydarzeń politycznych na działania MSW i Departamentu II, zmian strukturalnych i merytorycznych w Departamencie II MSW w latach 1989-1990, powstania Zarządu Kontrwywiadu UOP, nowych politycznych oczekiwań. Autorka trafnie – moim zdaniem – polemizuje z „uznanymi znawcami” problemów transformacji, którzy często wypowiadają się na tematy „modne” bez posiadania wiedzy źródłowej (s. 413). Odnosząc się do tworzenia UOP nie dotarła Ona do wielu cennych dokumentów, np. decyzji Szefa UOP Nr 1/DK z dnia 15 maja 1990 r. powołującej Zespół do spraw Organizacji Urzędu Ochrony Państwa, którego przewodniczącym został A. Milczanowski, zastępca Szefa UOP, a członkami osiemnastu wyższych oficerów SB, w tym ppłk Stanisław Hoc. Zadaniem Zespołu było przygotowanie projektów struktur centralnych i terenowych jednostek UOP, zakresów ich działania, oraz przewidywanych potrzeb obsady etatowej centralnych i terenowych jednostek UOP. Ponadto Zespół miał zająć się zasadami i trybem przejścia przez UOP mienia z podziału pomiędzy MSW, Policję i UOP (IPN BU MSW II, 1/1249, Decyzja Nr 1/DK Szefa UOP, 15 maja 1990, k. 4-5). O problemach związanych z tworzeniem UOP może świadczyć m.in. pismo zastępcy dyrektora Zarządu Kontrwywiadu UOP ppłka Stanisława Hoca do

Przewodniczącego CKK K. Kozłowskiego proszącego o możliwość pozytywnego rozważenia odwołań od negatywnych decyzji dotyczących blisko 150 funkcjonariuszy kontrwywiadu z jednostek terenowych (AMSW, CKK, 599 Ar/1, Wykaz pracowników jednostek terenowych kontrwywiadu negatywnie zweryfikowanych, Warszawa 1 sierpnia 1990, k. 179-192).

Autorka trafnie polemizuje z poglądem Z. Siemiątkowskiego (s. 417), gdyż materiały dla W. Pożogi przygotowywał jego sekretarz, funkcjonariusz Departamentu II, który korzystał także z możliwości operacyjnych Departamentu I MSW. Jej zdaniem materiały informacyjne kontrwywiadu z lat 1989-1990 noszą ślady dynamicznie zmieniającej się sytuacji politycznej w kraju, a także w najbliższym sąsiedztwie (s. 420). Polemizuje przy tym z uproszczonymi poglądami niektórych „znawców” problemów transformacji (s. 421). Wskazuje na trudności okresu przejściowego dla kontrwywiadu (osobowe, materiałowe, techniczne), które szczególnie mocno akcentował Z. Sarewicz, wysoko oceniany także przez kierownictwo UOP. Należy zauważyć, iż w pierwszej strukturze organizacyjnej UOP znajdowało się również Biuro Koordynacji i Prognoz, którego Autorka nie ujęła (s. 434), jego dyrektorem był B. Sienkiewicz.

W przypisie 1272 s. 444 Autorka zwraca uwagę, że niektórzy uważają, że podczas studiów w MGIMO Polacy byli werbowani przez wywiad sowiecki, nie odnotowano w kontrwywiadzie ani jednego takiego przypadku przez polskie służby specjalne, ciemna liczba? Jednocześnie pragnę zauważyć, iż z niektórymi treściami wypowiedzi J. Fryłowa recenzent byłby merytorycznie w stanie polemizować, co oczywiście nie jest zarzutem pod adresem Autorki. Natomiast K. Miodowicz dyrektor Zarządu Kontrwywiadu UOP (1990-1995) nie żyje od 10 lat, nie może się więc wypowiedzieć (s. 445).

Według Autorki, które podzielam, zbyt publicystyczne są tezy niektórych, w tym badaczy z ABW, przez nią cytowanych, o zwerbowanych Polakach przez wywiad rosyjski, nie odnotowano takich przypadków gdy chodzi o UOP, ABW, AW, natomiast odnotowano przypadki skazań żołnierzy MON, w tym WSI, SG (s. 447). Autorka nawiązuje do sprawy P. Hoffmana (s. 449), ale wcześniej został zatrzymany R. Tomaszek, o którym także wspomina, po opuszczeniu zakładów karnych wyjechali do RFN pod opieką konsulów tego państwa. Szczególną opieką władz niemieckich otoczony został R. Tomaszek, a jego sprawa wywołała pewne reperkusje między BND a UOP, o czym recenzentowi wiadomo. Odnośnie sprawy płka Z. Sz. (s. 451), to wymieniony nie uciekł, tylko legalnie wyjechał do USA, jego sprawa była czterokrotnie

rozpatrywana przez sądy wojskowe (2004-2006), orzekano wyroki skazujące (5 lat oraz 2 lata i 6 miesięcy) oraz wyrok uniewinniający. W związku z powyższym można wyrazić zdziwienie i rozczarowanie, że w tak skomplikowanej sprawie Prezes Izby Wojskowej SN nie zdecydował się na uchylenie klauzuli tajności uzasadnienia wyroku (sygn. akt WK 9/07), składowi 7 sędziów IW SN przewodniczył J. Steckiewicz, a sędzią sprawozdawcą był Z. Stefaniak. Recenzentowi znany jest ten wyrok z uzasadnieniem (OSNwSK 2007, poz. 409 i 1156), a także szczegóły tej sprawy.

Należy zauważyć, iż pogląd Autorki o braku na stanowisku Szefa UOP osoby silnej i niezależnej, jest kontrowersyjny, przynajmniej w odniesieniu do A. Milczanowskiego (s. 469). Autorka kolejny raz powraca do sprawy Z.Sz. (s. 475), że niejasna do dnia dzisiejszego jest decyzja władz III RP umożliwiająca wyjazd z Polski tej osoby, dla znających kulisy tej trudnej sprawy sytuacja była jasna, nie mogę jej omówić, ale takim decydującym powodem było ubieganie się o przyjęcie do NATO, a był to 1996 r.

Autorka trafnie zwraca uwagę na ograniczenie możliwości operacyjnej kontrwywiadu w wyniku „gry teczkami” (s. 476), zauważa przypadki upolitycznienia działań UOP.

9. Pracę zamyka w warstwie merytorycznej zakończenie (s. 477-489). Jest ono syntetyczne, ale oddające istotę podjętej problematyki, z konieczności niektóre wywody zostały powtórzone. Autorka konstatuje, że w PRL Departament II będący integralną częścią SB MSW realizował, za pomocą mechanizmów wspólnoty dla całego resortu, zadania stawiane przez rządzących, stając się w ten sposób elementem wzajemnych wpływów rządzących i kierownictwa MSW. Podstawowym mechanizmem komunikacji kontrwywiadu z rządzącymi było przygotowywanie materiałów informacyjnych (s. 479). Zrealizowane sprawy szpiegowskie były niejednokrotnie wykorzystywane propagandowo przez rządzących (s. 481). Autorka omawia następnie kwestię weryfikacji swojej hipotezy (s. 485 in.). Raz jeszcze wspomina Ona o trudnościach z dotarciem do materiałów związanych z powstaniem UOP (s. 487). Trafnie więc wskazuje wiele nieprawidłowości, które aktualnie występują w służbach specjalnych, opierając się na historii UOP.

10. Do rozprawy Autorka włączyła aneks, zawierający różnego rodzaju dokumenty z okresu PRL, które podnoszą wartości poznawcze pracy.

11. Bibliografia składa się ze źródeł archiwalnych, źródeł wywołanych, źródeł publikowanych, aktów prawnych (niepełny wykaz), monografii naukowych i rozdziałów w opracowaniach naukowych (104), artykułów naukowych (30), publikacji

popularnonaukowych (8), materiałów internetowych (28) i encyklopedii, leksykonów i słowników (9). Zawartość bibliografii jest właściwa, merytorycznie niewątpliwie przydatna dla rozważań.

III. Wnioski końcowe

1. Autorka podjęła się ambitnego i trudnego zadania dokonania analizy działalności kontrwywiadu cywilnego, które wykonała bardzo dobrze, w warstwie merytorycznej porusza się swobodnie, wykorzystuje swoje bogate doświadczenie i wiedzę politologiczną. Nie boi się podejmowania trudnych kwestii i własnej oceny omawianych zagadnień. Na uwagę zasługuje zwłaszcza to, że nawet, gdy nie zgadza się z jakimś stanowiskiem wyrażonym w doktrynie, to wywody prowadzi w sposób rzeczowy, prezentując merytoryczne kontrargumenty. Z obiektywnych przyczyn warstwa polemiczna jest skromna. Umiejętnie dokonuje Autorka interpretacji przepisów prawnych w tym resortowych, stawiając problem badawczy zawsze rozważa czy jest unormowanie prawne rozwiązujące daną kwestię. Konsekwentnie broni stawianych tez naukowych. Jej wywody są prawidłowe pod względem językowym, stosunkowo niewiele błędów literowych czy językowych.

Z obowiązku recenzenta należy zwrócić uwagę na drobne usterki czy niejasności: s. 31 przypis 51 – Sulowski, s. 41 – organy państwa, s. 58 – Czechosłowacja, s. 62 – Gomułka, s. 75 – mam wątpliwości czy można użyć określenia więzienia, W. Gomułka był internowany w Miedzeszynie, obiekcie MBO, obecnie obiekt AW, s. 87 i s. 175 – powtórzenia dot. prokuratora Michalczyka, s. 92 – wkrótce, s. 99 i 100 – K. Światała nie posiadał stopnia generała, s. 101 – Piętek, a nie Piątek, s. 103 – sypały się?, s. 104 i 105 – Wiesław a nie Czesław, s. 105 – kilka lat?, dziesięć, s. 106 – aż do katastrofy ekipy E. Gierka?, s. 109 – ten pogląd R. Terleckiego wydaje się być kontrowersyjny dot. udziału w akcji „większości niejawnych współpracowników”, s. 113 – szef PZPR?, s. 112 – czy jest to pogląd Z. Sarewicza czy R. Terleckiego, mam wątpliwości, s. 121 – zatrudniono w RFN przez wywiad?, s. 125 przypis 359 – w zespole Analiz MSW wg mojej wiedzy nie było przedstawiciela Departamentu II MSW, s. 141 – ostatni sekretarz KC (I Sekretarz), s. 146 – poz. 8 Jarosław Gowin p.o. marzec-lipiec 1990 r., w UOP – główny specjalista w Biurze Koordynacji i Prognoz, w Dep. II MSW naczelnik Wydziału III (niemieckiego, dr, wybitny specjalista), s. 154 – miały już czasem wyższe wykształcenie?, s. 161 – nw., np.?, s. 162 – Zdzisław a nie Zbigniew, s. 165 – Sereda, s. 166 – Andrzej Sroka, a nie J. Sroka, s. 176 – placówek, s. 179 – Piętek, s. 184 – Frelka, s. 189 – przypis 567 – H. Piętka, s. 201 – wart?, Gomułka, s. 205 – Henryk Tycner, s.

217 – przypis 652 – W. Gomułki, s. 251 – w Polsce, s. 259 – Departament II, s. 275 – R. Reagana, s. 277 – szpiega Departamentu I?, s. 278 – przypis 845 – L. Chróst w dniu 30.06.1980 r. skazany przez Sąd WOW na karę 25 lat pozbawienia wolności, *vide* książka T. Awłasewicza o rozmowie z wym., s. 287 – narzędzie, s. 299 – do realizowania, s. 302 – przypis 913 – do spraw, s. 338 – wg rozdzielnika, s. 346 – A. Kaczmarzyk nie był majorem, s. 347 – kontrwywiad PRL?, była to sprawa realizowana przez WSW, s. 364 – z pośród?, s. 372 – złapała ważnych szpiegów, s. 382 – brak, s. 384 – przypis 1112 – Markowski, s. 411 – W. Baka, s. 413 – ppłk Hoffman, s. 426 – chodzi o wydział zamiejskowy w Koszalinie, s. 430 – gen. Stefan Stochaj, s. 441 – Bąsik, s. 445 – działaniami, s. 449 i 451 – ppłk P. Hoffman, W. Brochwicz, s. 458 – tam, s. 459 – a czas płynął, s. 470 – Andrzej Kern, s. 473 – A. Macierewicz wpłynął, s. 536 – akty prawne – brak hierarchii aktów, s. 537 – Wydawnictwo Adam Marszałek siedziba w Toruniu.

2. Cele badań, jakie postawiła przed sobą Autorka w odniesieniu do wskazanego przedmiotu badawczego, sformułowane zostały w sposób prawidłowy, a następnie zweryfikowane.

3. Na pozytywną ocenę zasługuje dobór, jak i wykorzystanie źródeł w zakresie literatury, ustawodawstwa, materiałów IPN i innych.

Sugestie uzupełnienia wykazu literatury pod kątem ewentualnej publikacji, poza już wspomnianymi publikacjami: P. Gasztold, *Zabójcze układy. Służby PRL i międzynarodowy terroryzm*. Warszawa 2017, *Polskie służby specjalne. Słownik*, pod red. K.A. Wojtaszczyka. Warszawa 2011, P. Niemczyk, *Szpiedzy z papieru. Wszystkie grzechy polskich służb specjalnych*. Warszawa 2022, Tomas D. Schuman (Jurij Bezmienow), *Agentura wpływu. Tajniki działalności wywrotowej KGB*. Kraków 2020, P. Swoboda, *Wywiad i kontrwywiad w Polsce w procesie przemian systemowych (1989-2007)*. Kraków 2016, Ruzikowski T. (oprac.), *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*, IPN Warszawa 2004, A. Żebrowski, *Wywiad i kontrwywiad w XXI wieku*. Lublin 2010, A. Żebrowski, *Środowisko działania służb specjalnych. Wybrane aspekty*. Kraków 2022, J.H. Larecki, *Wielki leksykon tajnych służb świata. Organizacja wywiadu, kontrwywiadu i policji politycznych, terminologia profesjonalna i żargon operacyjny*. Warszawa 2017, R. Pieja, *Przewodnik po służbach specjalnych od UB do ABW*. Mikołów 2011, M. Jarosz (red.). *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym*. Warszawa 2008, A. Gielewska, M. Dzierżanowski, Antoni Macierewicz. *Biografia nieautoryzowana*. Kraków 2018, Z. Grzegorowski, *Służby specjalne a bezpieczeństwa polskiego*. Toruń 2017,

A. Jusupovic, R. Leśkiewicz, Historyczno-prawna analiza struktur bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944-1990). Warszawa 2013. Wydaje się, że cytowana praca pt. „Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970-1990. Próba bilansu”. Warszawa 2013, nie została ujęta w wykazie.

4. Rozprawa doktorska ma charakter twórczy, zawiera w sobie znaczący ładunek krytycznej analizy i samodzielności Autorki. Niektóre poglądy mogą wywoływać kontrowersje, z niektórymi recenzent się nie w pełni zgadza. To oczywiście nie może wpływać na ocenę rozprawy, która jest wysoka. Jest to praca interesująca i wartościowa, a przy tym pionierska.

Recenzowana rozprawa doktorska ma niewątpliwie charakter naukowy i zawiera rozważania politologiczne.

5. Zawartość merytoryczna rozprawy, sposób prowadzenia rozważań, podjęty temat – pionierski, umiejętność obiektywnej oceny funkcjonowania kontrwywiadu w różnych uwarunkowaniach politycznych, Jej własne doświadczenie zawodowe upoważniają recenzenta do **zgłoszenia wniosku o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.** Widzę przy tym potrzebę jej publikacji, po dokonaniu pewnych zmian (skrótów). Uważam, że rozprawa może zainspirować innych badaczy do rozwinięcia i podjęcia dyskusji z postawionymi przez Autorkę tezami.

6. **Jednoznacznie przyjmuje**, że rozprawa doktorska mgr Anny Grabowskiej-Siwiec pt. „Kontrwywiad Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w systemie sprawowania władzy politycznej. Od Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do Zarządu Kontrwywiadu Urzędu Ochrony Państwa” prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną i stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Spełnia więc wymogi rozprawy doktorskiej określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2023 r. poz. 742 ze zm.) i może stanowić podstawę do przeprowadzenia dalszych czynności w postępowaniu o nadanie stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce i administracji.

07.08.2023 r.